

УДК 633.63:338.439:330.342.146

Бобов Г.Б., аспірант (Уманський національний університет садівництва,
м. Умань)

КРИЗОВІ ЯВИЩА В ЦУКРОБУРЯКОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

Розглянуто сучасний стан виробництва цукру в Україні.

Досліджено кризові явища в цукробуряковому комплексі та виявлено їх причини.

Ключові слова: цукробуряковий підкомплекс, виробництво, цукрові буряки, цукор, кризові явища.

The condition of sugar production in Ukraine is considered. The crisis phenomena in beet-sugar complex are explored and their reasons are revealed.

Key board: sugar-beet complex, production, sugar-beet, sugar, crisis phenomena.

Рассмотрено состояние производства сахара в Украине.

Исследованы кризисные явления в свеклосахарном комплексе и выявлены их причины.

Ключевые слова: свеклосахарный комплекс, производство, сахарная свекла, сахар, кризисные явления.

Вступ. Сьогодні перед державою гостро постала проблема продовольчої безпеки України, основою якої є продовольче самозабезпечення. В економічних умовах, що склалися на сьогодні, багато сільськогосподарських і переробних підприємств не мають можливостей і ресурсів для збереження та підвищення технічного рівня виробництва, технологічних перетворень. На вітчизняному ринку продовольчих товарів посилюється конкурентоспроможність зарубіжних товарів, зростають обсяги їх імпорту. Так, у 2009 р. частка імпорту продовольчих товарів у загальному обсязі споживання досягла 30% і перевищила критичний поріг стратегічної залежності від зовнішніх поставок продуктів харчування, прийнятий у світовій практиці на рівні 20% загального обсягу внутрішнього споживання.

У цукробуряковому виробництві України спостерігаються тенденції руйнування вітчизняного виробництва цукрових буряків і цукрової промисловості. Впродовж 1990-2010 рр. стабільно зменшуються посівні площі цукрових буряків та валові збори відповідно. Із 192 цукрових заводів загальною потужністю 509,7 тис. тонн переробки цукрових буряків на добу, які

функціонували в Україні у 1990 р., у 2009 р. працювало лише 56 (загальна потужність 180,5 тис. тонн). Впродовж 1990-2009 рр. через демонтаж обладнання припинили своє існування 57 цукрових заводи (загальна потужність 137,0 тис. тонн).

Економічне обґрунтування конкурентоспроможності цукрових буряків та цукру, підвищення ефективності цукрової промисловості є важливими народногосподарськими задачами, що пов'язані з забезпеченням продовольчої безпеки України та стабілізації продовольчого ринку.

Теоретичним дослідженням проблем, що пов'язані з конкуренцією та конкурентоспроможністю агропромислового комплексу, формуванням і функціонуванням елементів інфраструктури аграрного ринку, присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних вчених-економістів П.І. Гайдучького (механізми державного регулювання і підтримки сільськогосподарських товаровиробників), М.Я. Дем'яненка (фінансування агропромислового виробництва), О.С. Зайця (формування та функціонування ринку цукру), С.М. Кваші (конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції на світовому ринку), М.Ю. Коденської (формування економічного механізму розвитку цукробурякового виробництва), Ю.Я. Лузана (напрями соціально-економічного розвитку агропромислового виробництва), В.П. Мартянова, П.Т. Саблука (проблеми аграрної реформи в Україні), А.В. Фурси (ціноутворення у цукробуряківництві), О.М. Шпичака та ін. Разом з тим прикладні аспекти та специфічні особливості сучасного ефективного цукробурякового виробництва України вивчені недостатньо, що і обумовило вибір теми дослідження, її важливість, актуальність та значимість.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних явищ. Для реалізації завдань застосовувалися такі методи: порівняння, статистичні методи обробки інформації, графічні методи представлення інформації та інші методи економічного аналізу. Інформаційною базою є статистична звітність Державного комітету статистики України, аналітичні огляди ринку цукру.

Метою дослідження є оцінка стану і тенденцій розвитку цукробурякової галузі України, аналіз кризових явищ, що відбувалися в ній, та виявлення їх причин.

Результати дослідження. Цукробурякове виробництво – один з важливих пріоритетів у розвитку АПК України. До проголошення незалежності нашої держави Україну називали «цукерничкою» спочатку Російської імперії, а потім Радянського Союзу. У 1990 р. цукробурякова галузь займала провідне місце у світовому виробництві цукру з цукрових буряків. В Україні працювало 192 цукрових заводи, вироблялося понад 5 млн. тонн цукру, 2 млн. тонн меляси, 30 млн. тонн жому, 5 рафінадних заводів виробляли 1,8 млн. тонн цукру-рафінаду. До цукробурякового комплексу України входили 8000 колективних господарств, які вирощували цукрові буряки, 10 кар'єрів з добування вапняного каменю, 12 машинобудівних і ремонтних

заводи, будівельно-монтажні та інші підприємства, науково-дослідницький і проектно-конструкторські інститути, підприємства й організації виробничої та соціальної інфраструктури. Кількість зайнятих у цукробуряковому комплексі України перевищувало 1,5 млн. осіб. Держава отримувала більше 1 млрд. дол. США прибутку до бюджету.

Сьогодні цукробурякова галузь також має право займати місце серед стратегічних галузей вітчизняної економіки. Багатокomпонентність вихідної продукції цукробурякового виробництва, її використання в багатьох галузях народного господарства зумовлює не тільки кон'юнктурність галузі, а й виробничо-економічний вплив на ефективний розвиток підприємств і організацій інших галузей. Основна та побічна продукція цукробурякової галузі є необхідною сировиною для кондитерської, хлібопекарської, молочноконсервної, плодо-, овочеконсервної, виноробної, спиртової та інших галузей. Також цукор може бути перероблений на продукти технічного використання. Крім того, цукрові буряки є добрим попередником для багатьох культур польової сівозміни.

Рівень споживання цукру в Україні був і залишається досить високим. Фактичний рівень споживання цукру на душу населення у 1990 р. становив 50,5 кг, при науково обґрунтованій фізіологічній нормі – 38 кг на рік. Впродовж 1990–2009 рр. споживання цукру зменшилося в зв'язку із зниженням доходів населення та диспропорційним підвищенням цін на цукор і у 2009 р. становило 37,9 кг.

Проте, починаючи з 1990 р., Україна залишила першу десятку країн-виробників цукру.

Основними світовими виробниками цукру в світі є Бразилія, Індія, країни ЄС, Китай, США, які разом виробляють 60% світового цукру. Найбільше цукру з буряків виробляється в Європі, Північній Америці (США, Канада), Азії (Китай, Іран, Японія, Казахстан, Індія), Африці (Єгипет, Марокко, Туніс) та Південній Америці (Чилі). В ЄС найбільшими виробниками є Франція та Німеччина.

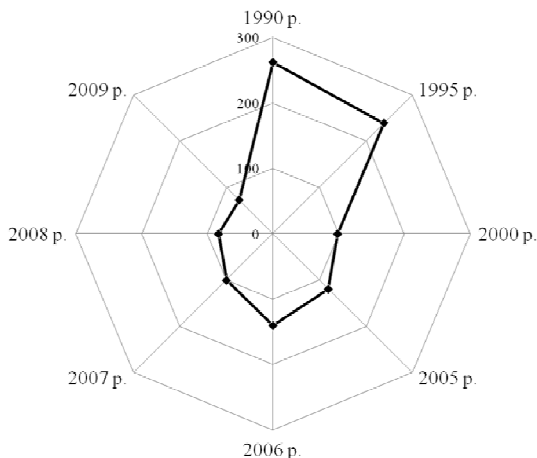
Впродовж 1990–2009 рр. в Україні спостерігається тенденція спаду виробництва цукросировини і одержання цукру, зниження їх частки у загальному світовому обсязі виробництва, в той час як країни-цукровиробники стабілізували його випуск на досить високому рівні. Поряд із зменшенням споживання цукру зменшується перевиробництво цього продукту, задовольняючи лише внутрішній попит (рисунок).

Слід відмітити негативні тенденції при експорті-імпорті цукру. Так, у 2009 р. у вартості експортних продовольчих товарів частка цукру становила майже 2%, тоді як у 1998 р. цей показник перевищував 30%.

Таким чином, цукрова промисловість країни сьогодні переживає важку кризову ситуацію.

Кризові явища, як відомо, неодноразово потрясли цукрову промисло-

вість різних країн, проте соціально-економічна природа, сутність їх виникнення мають свої особливості. Так, під час кризи в цукровій галузі Російської імперії більше 100 років тому збанкрутували і зупинились більше половини заводів. Спроби фабрикантів об'єднати зусилля, щоб протистояти кризі, не давали позитивних результатів. Таке становище привернуло врешті-решт увагу уряду, й у 1895 р. впроваджується державне регулювання цукрового виробництва як рятівний захід.

	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
фонд споживання, тис. тонн	2592,8	1627,1	1809,0	1794,6	1850,2	1860,0	1891,2	1745,0
споживання цукру на одну особу за рік, кг	50,0	31,6	36,8	38,1	39,5	40,0	40,9	37,9

Рисунок. Рівень самозабезпеченості цукром в Україні*, %
* Джерело: за даними Держкомстату України [3].

Під час Першої світової і громадянської війн цукробурякове виробництво України зазнало значних руйнувань і практично припинило своє існування. А вже в 1924-1925 рр. почалась світова цукрова криза, яка, на думку фахівців, була викликана диспропорцією між виробництвом цукру та його споживанням. Факторами диспропорції були: стрімке нарощування великих обсягів виробництва цукру, з одного боку, й відчутне згорання можливостей його споживання – з іншого [1, С. 7].

В період після Першої світової війни цукрове виробництво європейських країн рік у рік скорочувалось. У 1919-1920 рр. обсяг виробництва цукру

з буряків зменшився проти 1913-1914 рр. у 3 рази – з 8,26 млн. тонн до 2,57 млн. тонн. Але вже в наступні роки виробництво бурякового цукру в Європі швидко нарощувалось. Водночас значно збільшилось і виробництво тростинного цукру, насамперед на Кубі та Яві. Світове виробництво цукру в 1924-1925 рр. досягло 23,72 млн. тонн, а в 1925-1926 рр. – 24,50 млн. тонн і перевищило його споживання на 1,8-2,5 млн. тонн. Це стало початком світової кризи, яка знайшла свій прояв насамперед у різкому зниженні цін на цукор, рівень яких вже не відшкодував виробничі витрати більшості цукрових заводів країн-цукровиробників, проте загальної світової кризи у цукровому виробництві не відбулося. У кризовій ситуації 1924-1925 рр., як і в сучасний період, єдиним способом захисту внутрішнього ринку цукровиробників від втрат внаслідок різкого зниження цін на цукор було і залишається застосування підвищених ввізних митних зборів. З кризовою ситуацією у такому випадку країни-цукровиробники знаходяться під захистом високого ввізного мита і збувають цукор на внутрішньому ринку за вищими цінами, ніж світові, що забезпечує цукровим заводам беззбиткове виробництво [1, С. 6].

Основним фактором швидкого нарощування світового виробництва цукру в двадцятих роках було розширення посівних площ цукрової тростини. Світове виробництво тростинного цукру зросло з 8,5 млн. тонн у 1910-1911 рр. до 16,6 млн. тонн у 1924-1925 рр., а в 1928-1929 рр. досягло 18,9 млн. тонн. Водночас виробництво цукру з буряків в цей період не тільки не збільшилось, а навіть дещо скоротилось. І лише в 1927-1928 рр. його було вироблено 9 млн. тонн. Склалася певна стійка світова структура виробництва цукру: 65% – з цукрової тростини та 35% – із цукрових буряків [1, С. 6].

Більшість дослідників схиляються до думки, що головна причина світової кризи полягає в можливостях збільшення обсягів його споживання, а не в швидкому нарощуванні виробництва цукру. У 1924-1925 рр. в країнах світу рівень споживання цукру на душу населення мав досить значні відхилення. Так, середньодушове споживання цукру в Австралії дорівнювало 58,7 кг, на Гаваях – 54,7, у США – 52,5, Данії – 49,7, Канаді – 41,9, Англії – 40,6, Швеції – 37,1, Швейцарії – 36,3, Кубі – 35,6 кг, водночас у ряді африканських країн – 2,2, Китаї – 2,4, Гаїті – 3,9, СРСР – 5,3, Італії – 8,4 кг. В середньому рівень світового споживання цукру на душу населення досягав лише 12,4 кг, а у 1927-1928 рр. він зріс до 13,5 кг, що становило приблизно третину фізіологічної норми його споживання.

Таким чином, причиною кризової ситуації у світовому цукровиробництві того часу було насамперед недоспоживання цукру населенням переважної більшості країн світу через погіршення соціального стану та зростанням світових цін на цукор. Для виходу з такої ситуації в листопаді 1927 р. між Кубою, Німеччиною, Чехословаччиною та Польщею була укладена Паризь-

ка угода з метою узгодження дій щодо виробництва і споживання цукру в цих країнах. Згодом до них приєдналась Бельгія та деякі інші країни. У січні 1928 р. у Берліні ця міжнародна угода була ратифікована, проте ці дії не призвели до згасання кризових явищ. Спроби ліквідувати цукрову кризу через Лігу Націй також не мали успіху. Згасання світової цукрової кризи почалося лише у 1929 р., коли було досягнуто деякої рівноваги у поступовому збільшенні споживання цукру та нарощуванні його виробництва [2, С. 200].

У кінці 20-х і у 30-ті роки спостерігається зміцнення матеріально-технічної бази бурякопереробних підприємств, розширення їх сировинної зони. На нових і більшості реконструйованих заводах було механізовано процеси подачі цукрових буряків з кагатних полів на переробку, палива в котельні, вапняного каменю до обпалювальних печей, а також пакування цукру та його доставки в складські приміщення. Майже повсюдно вирішувалась проблема механізованого транспортування жому шляхом відкачування його насосним устаткуванням. В цей час спостерігається зростання темпів виробництва цукрових буряків.

Так, на початок другої світової війни посівні площі цукрових буряків в Україні досягли 820 тис. га, а їх валовий збір – 13052 тис. тонн, в цей же час було вироблено 1,6 млн. тонн цукру. У роки ж Великої Вітчизняної війни цукрова промисловість України знову зазнала нищівного руйнування, проте зусиллями українського народу цукробурякове виробництво вдалось за короткий період відновити до передвоєнного рівня. Вже в 1950 р. було посіяно 828 тис. га цукрових буряків, а їх валовий збір при урожайності 177 ц/га досяг 14,6 млн. тонн, що дозволило виробити 1806 тис. тонн цукру, або на 12% більше проти рівня 1940 р. У подальшому зміцнювалась матеріально-технічна база бурякосійних господарств, розширювались посівні площі цукрових буряків, підвищувалась урожайність, нарощувались валові збори цукрової сировини та виробництво цукру. Впродовж 1986-1991 рр. в Україні засівалося в середньому 1725 тис. га цукрових буряків і щорічне виробництво цукру становило 4,6-5 млн. тонн [2, С. 201].

Виникнення в Україні нинішньої цукробурякової кризи зумовлене загальною соціально-економічною кризовою ситуацією в умовах переходу до ринкової економіки, втратою державної керованості агропромисловим комплексом взагалі, невідповідністю законодавчої бази, здійсненням не комплексного підходу при проведенні аграрної реформи, а тому має більш національний характер.

Негативно вплинув на ситуацію у галузі і розрив традиційних економічних зв'язків з Росією та з іншими країнами СНД. Це призвело до руйнування матеріально-технічної бази через втрату Україною джерел поповнення фосфорних та окремих видів калійних добрив, технологічного обладнання і матеріалів для цукрової промисловості, ринків насіння цукрових буряків. Водночас в Україні практично призупинилися інвестиційна діяльність, фі-

нансування сільськогосподарських товаровиробників, виникла диспропорція цін, знизилася платоспроможність населення, що призвело до спаду сільськогосподарського виробництва взагалі та цукровиробництва зокрема.

В Україні вирощуванням цукрових буряків у 2009 р. займалися 1178 сільськогосподарських підприємств у 19 (крім Закарпатської, Запорізької, Луганської, Одеської, Херсонської та АР Крим) областях країни. Виробництво цукрових буряків сконцентровано переважно в господарствах лісостепової зони, зокрема Полтавської, Вінницької, Тернопільської, Хмельницької, Рівненської, Київської та Черкаської областей, де одержують 77,3% валового збору цукрових коренеплодів. Господарства, які вирощували цукрові буряки, завжди визначалися високою культурою землеробства, проте через об'єктивні та суб'єктивні причини галузь постійно втрачає свої позиції (таблиця).

Таблиця

Динаміка виробництва цукрових буряків,
цукру та його споживання в Україні*

Рік	Виробництво, тис. тонн		Фонд споживання цукру	
	цукрових буряків	цукру із буряків	тис. тонн	у % до загального виробництва
1990	44265	6791	2593	38,2
1995	29650	3894	1627	41,8
2000	13199	1552	1809	116,6
2005	15468	1894	1795	94,8
2006	22421	2574	1850	71,9
2007	16978	1870	1860	99,5
2008	13438	1575	1891	120,1
2009	10067	1270	1745	137,4
2009 р. у % до:				
1990 р.	22,7	18,7	67,3	x
2000 р.	76,3	81,8	96,5	x

* Джерело: за даними Держкомстату України [3].

Продукт, який раніше називали в Україні “білим золотом”, стало не вигідно виробляти. У політичних колах існує думка про те, що державі не потрібна велика кількість цукрових заводів, про недоцільність перевиробництва цукру з метою його експортування через існуючі митні “бар’єри” та велику собівартість виробництва цукру із цукрових буряків у порівнянні із виробництвом цукру із тростинної сировини. Така політика, на нашу думку, загрожує існуванню такої важливої галузі, як цукробурякове виробництво.

Таким чином, в останні роки виробництво цукрових буряків, а також цукру з ряду об'єктивних та суб'єктивних причин поступово втрачає свої позиції та визначне місце в економічному обороті країни. Український товаровиробник цукру швидко витісняється із зовнішнього ринку і відчуває експансію зарубіжних фірм на внутрішньому ринку цукру.

Аналіз нинішнього стану виробництва цукрових буряків і цукру свідчить, що без кардинальних змін у діяльності цього важливого продуктового підкомплексу його відродження набуває досить проблематичного характеру. Йдеться не просто про необхідність здійснення додаткових вкладень коштів у зміцнення ресурсного потенціалу буряківництва, зокрема збільшення коштів для придбання мінеральних добрив, технічних засобів тощо, а насамперед про формування нової організаційно-економічної маркетингової системи цукробурякового виробництва, про інтеграцію сільськогосподарської і промислової галузей у єдиний, органічно поєднаний, чітко зорієнтований на вимоги внутрішнього і зовнішнього ринків комплекс.

1. Імас С.В. Подолання кризової ситуації у цукробуряковому виробництві України / Євген Імас // Економіка АПК. – 1998. – № 9. – С. 6-9. 2. Тимошенко В. Кризові явища в історії цукровиробництва / Віктор Тимошенко // Збірник наукових праць Уманської ДАА. – Умань: УДАА. – 2001. – Вип. 53. – С. 200-203. 3. Статистична інформація Державного управління статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

Рецензент: д.е.н., професор Левицька С.О. (НУВГП)